

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 341

Gospodarka i przestrzeń

Redaktorzy naukowi
Stanisław Korenik
Niki Derlukiewicz

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2014

Redakcja wydawnicza: Jadwiga Marcinek
Redakcja techniczna i korekta: Barbara Łopusiewicz
Łamanie: Małgorzata Czupryńska
Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna w Internecie na stronach:
www.ibuk.pl, www.ebscohost.com,
w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej www.dbc.wroc.pl,
The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com,
a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon
http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie
wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2014

ISSN 1899-3192
ISBN 978-83-7695-457-8

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk i oprawa:
EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, sp.j.
ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek

Spis treści

Wstęp	9
Dariusz Głuszczyk: Ekonomiczne bariery działalności innowacyjnej przedsiębiorstw w regionach Polski a Krajowy Fundusz Kapitałowy	11
Hanna Godlewska-Majkowska, Agnieszka Komor: Biogospodarka a zarządzanie marketingowe w wybranych jednostkach samorządu terytorialnego	23
Piotr Hajduga: Rewitalizacja przestrzeni śródmiejskiej na przykładzie Świdnicy – wybrane aspekty	37
Amelia Kin: Zarządzanie ryzykiem w przedsiębiorstwach MŚP a kryzys finansowy	54
Beata Kisielewicz: Rozwój społeczno-ekonomiczny Polski Wschodniej – wybrane aspekty	62
Dorota Korenik: Formy oddziaływania samorządu terytorialnego na regionalny sektor finansowy	72
Aleksandra Koźlak: Ocena dostępności transportowej ośrodków wiedzy i innowacji w Polsce	83
Agnieszka Krześ: Budżet obywatelski jako inicjatywa wspierająca postawę społeczeństwa obywatelskiego	93
Barbara Kutkowska, Tomasz Pilawka: Rola Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich (KSOW) w budowaniu kapitału społecznego wsi	104
Florian Kuźnik: Polityka miejska regionu przemysłowego	120
Henryk Łabędzki, Mirosław Struś: Społeczne determinanty rozwoju przygranicznych obszarów wiejskich w południowo-zachodniej Polsce	136
Andrzej Luczyszyn, Agnieszka Chołodecka: Globalizacja gospodarki a przekształcenia sektora lokalnego – wybrane problemy.....	146
Magdalena Łyszkiwicz: Audyt zgodności opracowania wieloletniej prognozy finansowej gminy z wymogami ustawy o finansach publicznych ...	158
Marian Maciejuk: Pomoc publiczna przedsiębiorcom w Polsce w okresie kryzysu.....	171
Katarzyna Miszczak: Kapitał społeczny, ludzki i kreatywny w rozwoju gospodarczym	182
Monika Musiał-Malago: Stan zaawansowania planowania przestrzennego w gminach na przykładzie miasta Krakowa	199
Mirosława Marzena Nowak: Miejsce spółdzielni mleczarskich w rozwoju regionalnym: przypadek województwo łódzkie, Polska	213

Monika Paradowska: Innowacje jako determinanta zrównoważonego rozwoju transportu w miastach.....	223
Andrzej Raczyk: Internacjonalizacja działalności podmiotów gospodarczych na przykładzie pogranicza polsko-niemieckiego	236
Małgorzata Rogowska: Jakość przestrzeni publicznej w rozwoju aglomeracji miejskich.....	245
Karolina Rosomacha: Wpływ wiedzy i innowacji na rozwój regionów w Republice Czeskiej	254
Dorota Rynio: Dylematy polityki regionalnej w nowym okresie programowania w UE	263
Alicja Słodczyk: Przemiany Warszawy na tle modelu miasta postmodernistycznego	274
Mirosław Struś, Henryk Łabędzki: Rola kapitału społecznego w rozwoju obszarów przygranicznych południowo-zachodniej Polski.....	285
Monika Szymura: Ochrona prawnoautorska w gospodarce opartej na wiedzy	294
Eugeniusz Wojciechowski: Ekonomiczny wymiar administracji publicznej .	304
Alicja Zakrzewska-Półtorak: Rozwój województw Polski Południowej z uwzględnieniem metropolii	315

Summaries

Dariusz Głuszczyk: Economic barriers to innovation activity of enterprises in the regions of Poland vs. Polish National Capital Fund.....	22
Hanna Godlewska-Majkowska, Agnieszka Komor: Bio-economy and marketing management in selected local government units	36
Piotr Hajduga: Revitalisation of downtown space on example of Świdnica – chosen aspects.....	53
Amelia Kin: Risk management in SMEs and the financial crisis.....	61
Beata Kisielewicz: Socio-economic development of Eastern Poland – chosen aspects.....	71
Dorota Korenik: Forms of influence of regional government on the regional financial sector	82
Aleksandra Koźlak: Assessment of transport accessibility to centres of knowledge and innovation in Poland.....	92
Agnieszka Krześ: Participatory budgeting as an initiative supporting the attitude of civil society.....	103
Barbara Kutkowska, Tomasz Pilawka: The role of National Network of Rural Areas (NNRA) in the creation of social capital of rural areas	119
Florian Kuźnik: Urban policy in a post-industrial region	133
Henryk Łabędzki, Mirosław Struś: Social determinants of rural border areas development in south western part of Poland.....	145

Andrzej Łuczyszyn, Agnieszka Chołodecka: Globalization of economy and transformation of the local sector – selected problems	157
Magdalena Łyszkiewicz: Auditing the conformity of multi-year financial outlooks of a community with the public finance act	170
Marian Maciejuk: Public aid for entrepreneurs in Poland in the recession period	181
Katarzyna Miszczak: Social capital, human capital and creative capital in economic development	198
Monika Musiał-Malago: The stage of spatial planning in municipalities on the example of the city of Krakow	212
Mirosława Marzena Nowak: Place of dairy cooperatives in the regional development: case of Lodz Voivodeship, Poland	222
Monika Paradowska: Innovations as a determinant of sustainable urban transport development	235
Andrzej Raczyk: Internationalization of enterprises – Polish-German borderland case study	244
Małgorzata Rogowska: The quality of public space in agglomeration	253
Karolina Rosomacha: The impact of knowledge and innovation on the development of regions in the Czech Republic	262
Dorota Rynio: Dilemmas of regional policy in a new programming period of the EU	273
Alicja Słodczyk: Changes of Warsaw on a background of postmodern city ...	284
Mirosław Struś, Henryk Łabędzki: The role of social capital in the development of border areas of south-western Poland	293
Monika Szymura: Protection of authors' rights in knowledge-based market economy	303
Eugeniusz Wojciechowski: Economic dimension of public administration ...	314
Alicja Zakrzewska-Póltorak: Development of voivodeships of southern Poland with reference to the metropolises	326

Henryk Łabędzki, Mirosław Struś

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

SPOŁECZNE DETERMINANTY ROZWOJU PRZYGRANICZNYCH OBSZARÓW WIEJSKICH W POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ POLSCE¹

Streszczenie: Analizę społecznych uwarunkowań rozwoju przygranicznych obszarów wiejskich w południowo-zachodniej Polsce przeprowadzono w oparciu o dane statystyczne GUS oraz wyniki ankietyzacji 163 gospodarstw domowych wykonanej w latach 2010-2011. Podstawowym problemem na przygraniczu jest dominacja małych miast, w których w ostatnich dwóch dekadach występuje depopulacja i pogłębiająca się defeminizacja. Natomiast na obszarach wiejskich nastąpiło zahamowanie napływu ludności oraz stabilizacja wskaźnika feminizacji na bardzo niskim poziomie. Kolejnym problemem jest spadek dzietności kobiet, który jest szczególnie duży na obszarach o dobrej dostępności komunikacyjnej i wysokiej aktywności zawodowej kobiet. Badania ankietowe przeprowadzone w gospodarstwach domowych wykazały wysoką aktywność zawodową ludności zamieszkałej na przygraniczu z Niemcami, małe zainteresowanie działalnością organizacji pozarządowych i współpracą sąsiedzką oraz znaczny udział młodych domowników, którzy wyemigrowali.

Słowa kluczowe: struktura demograficzna, zjawiska społeczne, przygranicze.

DOI: 10.15611/pn.2014.341.11

1. Wstęp

Na zjawiska i procesy społeczne zachodzące na przygraniczu w południowo-zachodniej Polsce wpływ mają historycznie ukształtowane cechy sieci osadniczej. Wskaźnik urbanizacji jest nieco wyższy od przeciętnej krajowej, gdyż jest tam stosunkowo mała liczba miejscowości wiejskich. Gęstość sieci miast jest zbliżona do przeciętnej krajowej, natomiast gęstość sieci wsi jest o ponad 40% mniejsza. W efekcie gęstość zaludnienia na obszarach wiejskich jest niska i wynosi zaledwie 39 osób na km².

¹ Zagadnienie jest problemem badawczym w ramach projektu nr NN114186738 finansowanego ze środków NCN pt. „Przekształcenia na przygranicznych obszarach wiejskich w południowo-zachodniej Polsce”.

Również specyfiką sieci osadniczej przygranicza są przeciętnie prawie dwukrotnie mniejsze miasta.

Kolejną barierą rozwoju przygranicza jest brak silnych lokalnych centrów wzrostu gospodarczego, mogących korzystnie oddziaływać na rozwój obszarów wiejskich. W okresie transformacji w Polsce małe miasta przegrywają konkurencję w zakresie napływu inwestycji, a tym samym rozwoju gospodarki oraz możliwości równoważenia rynku pracy. Spośród 55 miast przygranicza aż dwie trzecie nie osiąga 10 tys. mieszkańców, a tylko dwa największe przekraczają 40 tys. (Wałbrzych 120 tys., Jelenia Góra 83 tys.). Ze względu na relatywnie rzadką sieć osadniczą oraz brak dużych miast szczególnie niesprzyjająca sytuacja jest na przygraniczu z Niemcami. Powyższe uwarunkowania niewątpliwie przyczyniają się do występowania szeregu niekorzystnych zjawisk demograficznych i społecznych, które są przedmiotem badań.

2. Problemy rozwoju społecznego przygranicza

Współcześnie w rozwoju społeczno-gospodarczym szczególnego znaczenia nabierają szeroko rozumiane zasoby ludzkie, w tym zasoby pracy i cechy poszczególnych osób (kapitał ludzki) oraz relacje międzyludzkie (kapitał społeczny) [Marciniak 2007, s. 18]. Kapitały te są podstawowymi endogenicznymi czynnikami rozwoju regionu. Ze względu na wielowątkowość są one różnie definiowane oraz trudne do pomiaru i oceny².

W rozwoju lokalnym szczególnie ważny jest kapitał społeczny, gdyż w odróżnieniu od kapitału ludzkiego jest mniej mobilny. Dlatego diagnoza oraz wybór sposobu inwestowania w jego rozwój winny uwzględniać specyfikę uwarunkowań lokalnych [Janc 2012]. Problemem jest niski poziom kapitału społecznego w naszym kraju, przez co jego wpływ na rozwój społeczno gospodarczy jest słabo rozpoznany [Janc 2009]³.

B. Domański [2001] społeczne uwarunkowania rozwoju nazywa „wyposażeniem społecznym”, które obejmuje m.in.: wyposażenie kulturowe, kulturę pracy i tradycje zawodowe, kwalifikacje kadry kierowniczej, innowacyjność, aktywność lokalnych liderów, poziom zaufania i więzi społecznych, a na niektórych obszarach także niskie koszty pracy. Pojawiające się problemy społeczne są konsekwencją zmian demograficznych i struktury zawodowej, rozwarstwienia dochodowego oraz zmian

² Kapitał ludzki wyrażany jest nie tylko za pomocą mierników bezpośrednio charakteryzujących jego jakość, ale też pośrednio przez pomiar zarówno inwestycji w ten zasób, jak i ich efektywność [Janc 2009]. Inwestycje w kapitał ludzki mierzy się tradycyjnie (edukacja i ochrona zdrowia), ale też jako zdobywanie umiejętności i kompetencji dzięki aktywności zawodowej i społecznej [Jaworska, Luty 2011].

³ Hryniewicz [2000] główną rolę w rozwoju gospodarczym upatruje w wykształceniu ludności oraz w mobilizacji społecznej przejawiającej się uczestnictwem w „zorganizowanych formach działalności zbiorowej”.

stylu życia. Ich kumulowaniu sprzyja zamieszkiwanie na wsi, zwłaszcza w oddaleniu od dużych miast [Przygodzka 2012]. W okresie transformacji obserwuje się zróżnicowanie tempa rozwoju poszczególnych regionów kraju, co jest konsekwencją szybszego rozwoju dużych miast, koncentracji w nich inwestycji, dysproporcji na rynkach pracy i w dochodach ludności, a co za tym idzie: pojawiają się nowe obszary odpływu ludności [Kołodziejcki i in. 1996]. W niniejszych badaniach jako „obszar przygraniczny” (przygranicze) przyjęto powiaty bezpośrednio przylegające do granicy państwa, a więc polską część przygranicza⁴.

Główne problemy społeczne na przygraniczu wynikają ze specyfiki i konsekwencji geograficznego położenia. W Sudetach (przygranicze z Czechami) na wsi w całym okresie powojennym, a w miastach w ostatnich dekadach występowało wyludnianie się. Dodatkowo było to potęgowane ujemnym przyrostem naturalnym [Ciok i in. 2006]. Z kolei na przygraniczu z Niemcami problemem jest słabe zaludnienie oraz brak silnych lokalnych ośrodków wzrostu będący konsekwencją ustanowienia po ostatniej wojnie światowej granicy państwa [Drobek, Heffner 1996]. Granica rozdzieliła duże miasta regionu, a tym samym zostały zerwane lokalne powiązania funkcjonalne. W odróżnieniu od przygranicza z Czechami występował tu dodatni przyrost naturalny. Natomiast wyzwaniem jest wzrost przestępczości, będący konsekwencją dysproporcji w rozwoju obszarów po obu stronach granicy oraz zwiększenia ruchliwości przestrzennej ludności [Ciok i in. 2006]⁵.

Dynamiczny charakter procesów zachodzących w ostatnich latach na obszarach przygranicznych rodzi potrzebę badań poszczególnych ich komponentów. Przede wszystkim, w jakim stopniu swoista renta geograficznego położenia jest dotychczas wykorzystywana oraz jakie szanse i zagrożenia dla tych terenów pojawiły się w związku z intensyfikacją procesów integracyjnych.

Celem badań jest identyfikacja zjawisk demograficznych i społecznych zachodzących na obszarach wiejskich polskiej części przygranicza w południowo-zachodniej Polsce w związku z transformacją gospodarczą oraz procesami integracji europejskiej. Badania obejmują 13 powiatów, w tym 5 przylegających do granicy z Brandenburgią i Saksonią (krośnieński, żarski, żagański, bolesławiecki i zgorzelecki) oraz 8 przylegających do granicy z Republiką Czeską (lubański, lwówecki, jeleniogórski, miasto Jelenia Góra, kamiennogórski, wałbrzyski, kłodzki i ząbkowicki)⁶. Analizy przeprowadzono w oparciu o ogólnodostępne dane statystyczne GUS. Wzięto pod uwagę wskaźniki charakteryzujące zarówno poziom zjawisk, jak i kierunki zmian w ostatnich kilkunastu latach. Ponadto wykorzystano wyniki wywiadów bezpośrednich z pełnoletnimi przedstawicielami 163 gospodarstw domowych przeprowadzonych w latach 2010-2011.

⁴ „Przygranicze” zazwyczaj definiowane jest jako obszar położony po jednej stronie granicy państwa [Raczyk i in. 2012].

⁵ Również badania Dziubackiej [2004] wskazują wzrost obaw mieszkańców przygranicza przed nasileniem się ksenofobii, marginalizacji i przestępczości.

⁶ Powiaty bolesławiecki i żagański nie przylegają bezpośrednio do granicy państwa, ale można je zaliczyć do pierwszego pasa powiatów przygranicznych.

3. Zjawiska demograficzne na przygraniczu

Jednym z niekorzystnych zjawisk jest wyludnianie się przygranicza (tab. 1). Na wsi liczba mieszkańców w latach 1995-2011 praktycznie się nie zmieniła, natomiast w miastach nastąpił ubytek o ponad 9% (średnio w kraju tylko o 2%). Spadek liczby mieszkańców miast przygranicza nie został więc zrekompensowany odpowiednim wzrostem liczby mieszkańców okolicznych wsi, co obserwuje się wokół dużych miast w Polsce.

Tabela 1. Wybrane wskaźniki demograficzne na przygraniczu w badanym okresie

Wyszczególnienie	Polska			Przygranicze		
	Ogółem	miasto	wieś	Ogółem	miasto	wieś
Dynamika ludności w latach 1995-2011 (1995 = 100)	99,8	97,9	102,9	93,2	90,6	99,3
Zmiana wskaźnika feminizacji (liczby kobiet na 100 mężczyzn) w wieku 20-29 lat w latach 1995-2011	0,7	-1,4	3,7	-0,6	-1,4	1,3
Współczynnik dzietności brutto w 2011 r ^{a)}	1,36	1,29	1,49	1,24	1,20	1,34
Zmiana współczynnika dzietności brutto ^{a)} w latach 1995-2011	-0,15	0,04	-0,57	-0,21	-0,13	-0,45
Saldo migracji ogółem na pobyt stały/1000 mieszkańców (średnia z lat 2009-2011)	-0,1	-1,9	2,9	-2,4	-4,0	0,8

^{a)} ze względu na dostępność danych statystycznych obliczony wg wzoru (25 x urodzenia żywe/ liczba kobiet w wieku 20-44 lat)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS⁷.

Badania nie wykazały związku między wielkością miasta a stopniem ubytku jego mieszkańców. Bardzo duży ubytek ludności nastąpił w dwóch największych miastach regionu, tj. Wałbrzychu i Jeleniej Górze (odpowiednio o 14% i 11%), a nasilenie tego procesu nastąpiło po 2004 r. Wspólnym problemem obu miast jest utrata rangi miast wojewódzkich w 1999 r., a co za tym idzie: znacznej liczby miejsc pracy w administracji publicznej. W Wałbrzychu jednak główną przyczyną wyludniania się są następstwa restrukturyzacji gospodarki w związku z likwidacją górnictwa węglowego. Pomimo zlokalizowania na tym obszarze SSE następowało również w porównywalnym stopniu wyludnianie się innych miast w otoczeniu Wałbrzycha. W południowej części przygranicza wyjątkiem jest Kotlina Jeleniogórska, gdzie w rozpatrywanym okresie wyludniała się tylko część miast i jednocześnie nastę-

⁷ Bank Danych Lokalnych, stat.gov.pl.

pował napływ ludności na obszary wiejskie. Główne tego powody to duże walory krajobrazowo-turystyczne i jednocześnie lepszy stan infrastruktury.

Problemem demograficznym charakterystycznym dla obszarów wiejskich w Polsce jest zjawisko defeminizacji. Bezpośrednią jego przyczyną są relatywnie gorsze warunki życia i pracy na wsi, skłaniające młode kobiety do emigracji do miast, przede wszystkim z obszarów wiejskich położonych peryferyjnie. Nie lepiej jest w tym zakresie na przygraniczu, gdzie defeminizacja występuje również w miastach. Jednocześnie należy zauważyć, że w ostatnich kilkunastu latach sytuacja w tym zakresie na obszarach wiejskich w Polsce poprawiła się w znacznie większym stopniu niż na przygraniczu, gdzie w pierwszej dekadzie XXI wieku wskaźnik feminizacji ustabilizował się na dość niskim poziomie (ok. 93 kobiet na 100 mężczyzn w wieku matrymonialnym).

Kolejnym, niezależnym od defeminizacji, ale równie niekorzystnym zjawiskiem demograficznym jest niska dzietność kobiet, będąca konsekwencją zmian stylu życia charakterystycznych dla krajów zachodniej cywilizacji, ale również braku zdecydowanych działań w polityce prorodzinnej państwa. Wskaźnik dzietności na przygraniczu jest wyraźnie niższy od przeciętnej krajowej, szczególnie na wsi. W okresie 1995-2011 na przeważającej części badanego obszaru spadek przeciętnej liczby dzieci urodzonych przez kobietę przekroczył 0,5. Obszary o dużym spadku dzietności zidentyfikowano na przygraniczu z Niemcami, zwłaszcza wzdłuż głównych korytarzy komunikacyjnych biegnących do granicy państwa oraz w części gmin bezpośrednio przylegających do granicy z Czechami.

Z kolei stosunkowo mały spadek dzietności na wsi wystąpił w środkowej i wschodniej części Sudetów. Są tego dwie przyczyny: w części gmin lepsze warunki życia na wsi, m.in. dzięki mniejszej odległości do miast, natomiast w pozostałych, położonych peryferyjnie słaba dostępność komunikacyjna uniemożliwiająca podejmowanie przez kobiety pracy poza miejscem zamieszkania. Utrudnienia te wynikają z niekorzystnej konfiguracji terenu (góry) oraz na części obszarów ze złego stanu technicznego lokalnych dróg i praktycznie zaniku lokalnej komunikacji zbiorowej. Powstaje zatem dylemat: w jakim stopniu inwestowanie w poprawę infrastruktury komunikacyjnej na przygraniczu poprawi atrakcyjność migracyjną obszarów wiejskich, a w jakim stopniu (wobec niskiej konkurencyjności gospodarki regionu) spowoduje zwiększenie mobilności przestrzennej i zawodowej jego mieszkańców, a tym samym doprowadzi do spadku dzietności, a więc zmniejszy szanse poprawy struktury demograficznej.

Kolejnym czynnikiem kształtującym zaludnienie obszaru są zjawiska migracyjne. Migracje ludności występowały zawsze, ale różne były ich przyczyny, kierunki, nasilenie, odległości oraz czas trwania. Dane statystyczne GUS w układzie lokalnym zawierają jedynie informacje na temat migracji definitywnych, tzn. zmian stałego miejsca zamieszkania potwierdzonych odpowiednimi adnotacjami w biurach ewidencji ludności. Tymczasem w ostatnich dwóch dekadach nastąpiło w Polsce zmniejszenie nasilenia wewnątrz krajowych migracji definitywnych, natomiast

wzrosły wahadłowe i czasowe (bez zmiany miejsca zameldowania na pobyt stały), również zagraniczne. W związku z tym w ramach ankietyzacji przeprowadzonych w gospodarstwach domowych poruszono problem migracji domowników, który zostanie omówiony w dalszej części opracowania.

Migracje ludności wywierają istotny wpływ na kształtowanie się podstawowych cech demograficznych na danym obszarze, ale jednocześnie świadczą o jej aktywności, szczególnie ekonomicznej, gdyż w ostatnich latach poszukiwanie pracy jest główną przyczyną wyjazdów. Saldo migracji ludności jest podstawowym wyznacznikiem rozwoju regionów. Obszary o niskiej konkurencyjności w zakresie warunków życia i rynku pracy „wypychają” ludność do obszarów lepiej rozwiniętych. Tym samym pogarsza się w nich jakość kapitału ludzkiego, a poprawia się na obszarach imigracji, co wywiera istotny wpływ na różnicowanie tempa rozwoju regionów.

W ostatnich dwóch dekadach wskutek napływu ludności na obszary wiejskie otaczające duże miasta występuje w Polsce dodatnie saldo migracji na wsi. Na przygraniczu analogiczne zjawisko miało miejsce jedynie w latach 90. W pierwszej dekadzie bieżącego stulecia nastąpiła tam stabilizacja salda na poziomie ok. +1 na 1000 mieszkańców, na co składają się dwie przeciwstawne tendencje: niewielki wzrost salda na przygraniczu z Czechami (napływ ludności z tutejszych miast) i niewielki jego spadek na przygraniczu z Niemcami. Przyczyną zahamowania napływu ludności do przygranicznych wsi są nie tylko problemy tamtejszych obszarów wiejskich (m.in. zły stan infrastruktury), ale przede wszystkim zbyt mała liczba dużych miast na przygraniczu i w jego najbliższym otoczeniu. Miasta przygraniczne nie mogą korzystnie oddziaływać na otaczające obszary wiejskie, skoro same mają problemy, czego dowodzi ich wyludnianie się. Zdecydowana większość emigrantów z miast przygranicza kierowała się do miast położonych w głębi kraju⁸.

Z kolei korzystnym procesem w kontekście aktywizacji ekonomicznej ludności przygranicza był silny wzrost aktywności migracyjnej w pierwszych trzech latach po akcesji do UE. W miastach przygranicza wiązało się to jednak z przewagą emigracji (saldo $-4,6/1000$ mieszkańców), co pogłębiło ich wyludnianie się.

4. Wybrane aspekty kapitału ludzkiego i społecznego na przygranicznych obszarach wiejskich (w świetle badań ankietowych)

Próbie identyfikacji podstawowych zjawisk i procesów społecznych zachodzących na obszarach wiejskich przygranicza, które nie mają odzwierciedlenia w dostępnych bazach danych statystycznych, podjęto, wykorzystując dane pochodzące z wywiadów bezpośrednich przeprowadzonych w 163 gospodarstwach domowych. Gospodarstwa składały się łącznie z 519 domowników, co stanowi 1,2% ogółu mieszkań-

⁸ Jednym z powodów może być spadek dochodów z handlu przygranicznego.

ców gmin, w których przeprowadzono ankietyzację; tym samym badania te należy traktować jako studium przypadków.

Badana ludność legitymowała się słabszym wykształceniem niż przeciętnie w kraju. Jednocześnie wykazywała słabą znajomość języków obcych, zwłaszcza języka czeskiego. Pomimo że znaczna liczba domowników znała języki obce, to jednak tylko w stopniu komunikatywnym. Natomiast w stopniu co najmniej dobrym język angielski znało tylko 11% osób, niemiecki 8% i czeski 2%⁹.

Ważnym aspektem kapitału ludzkiego, świadczącym o stopniu jego wykorzystania, jest aktywność ekonomiczna ludności, przejawiająca się jej sytuacją na rynku pracy. Badana ludność wykazywała dość wysoki wskaźnik zatrudnienia¹⁰, przy czym na przygraniczu z Niemcami był on znacznie wyższy niż z Czechami (odpowiednio 73% i 51% ludności w wieku produkcyjnym). Szczególnie duża przewaga przygranicza z Niemcami dotyczyła młodych kobiet, które znajdowały tam pracę głównie w usługach dla ludności. Również w tej części przygranicza niekiedy pracowały zawodowo osoby w wieku emerytalnym (18% emerytów mężczyzn i 15% kobiet), podczas gdy na przygraniczu z Czechami nikt z tej grupy osób nie wykonywał pracy zarobkowej.

W kontekście odpowiedniego wykorzystania potencjału ludzkiego oczekuje się występowania związku między wskaźnikiem zatrudnienia a poziomem wykształcenia. Badania potwierdziły to tylko w przypadku pracujących najemnie, gdyż najwyższy ich udział (75%) wystąpił u osób z wyższym wykształceniem w wieku 25-34 lat, a najniższy (12%) u osób z wykształceniem podstawowym w wieku 50-64(59) lat¹¹.

Uzyskane informacje z wywiadów na temat migracji domowników na okres co najmniej 3 miesięcy w latach 2006-2010 wskazują, co następuje:

- gospodarstwa domowe w rozpatrywanym okresie opuściło 13% domowników; w efekcie ujemne saldo migracji w latach 2006-2010 stanowi 23% domowników w wieku 20-29 lat (kobiet aż 30%) – konsekwencją jest głęboka defeminizacja w grupie 30-39 lat (62 kobiety na 100 mężczyzn);
- najwięcej emigrujących kobiet miało 20-29 lat (54%), mężczyzn 30-39 lat (41%) – kobiety bardzo często nie powracały do domu po ukończeniu studiów, z kolei mężczyźni po zakończeniu edukacji szkolnej często próbowali podjąć pracę zarobkową w pobliżu miejsca pochodzenia;
- nieco częściej były to wyjazdy za granicę (53%) i mężczyzn (57%);
- zazwyczaj celem emigracji zagranicznych były Niemcy (62%), natomiast wewnętrznych miasta, przeważnie duże, w południowo-zachodniej części kraju i prawie wyłącznie (96%) położone poza przygraniczem;

⁹ Wśród osób w wieku 13 lat i więcej.

¹⁰ Do pracujących zakwalifikowano jedynie osoby, które łącznie w ciągu roku pracowały zarobkowo co najmniej połowę pełnego wymiaru czasu.

¹¹ Problemem jest natomiast brak takiego związku w przypadku pracy na własny rachunek, gdzie np. wśród mężczyzn najwyższą aktywność wykazywały osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym [Łabędzki 2012].

- emigracje krajowe były najczęściej definitywne, gdyż charakteryzowała je dywersyfikacja przyczyn – nie tylko zarobkowe, ale często równocześnie powiązane z edukacją i względami rodzinnymi;
 - prawie zawsze przyczyną emigracji zagranicznych była chęć podjęcia pracy zarobkowej;
 - najkrótszy przeciętny okres pobytu za granicą miał miejsce w przypadku mężczyzn w wieku 40-49 lat, którzy wyjechali do pracy w Niemczech;
 - zaledwie 25% emigrantów w rozpatrywanym okresie powróciło, a z wywiadów wynika, że z pozostałych osób tylko 10% planowało powrót „do domu”.
- Interesująca jest charakterystyka emigrantów zagranicznych według grup wieku:
- najmłodszy emigranci (20-29 lat) i jednocześnie najlepiej wykształceni to głównie kobiety, które wyjechały przede wszystkim do Wielkiej Brytanii lub Niemiec;
 - emigranci w wieku (30-49 lat) to głównie słabo wykształceni mężczyźni, którzy wyjechali do Niemiec;
 - najstarsi emigranci (50-59 lat) to wyłącznie kobiety, wyjeżdżające do Niemiec lub nieco rzadziej do Włoch i Hiszpanii.

Niezbędnym warunkiem rozwoju kontaktów międzyludzkich, współpracy i integracji społeczności lokalnych jest wzajemne zaufanie. Prawie połowa ankietowanych deklarowała pełne zaufanie do mieszkańców swojej miejscowości. Główne bariery w tym zakresie to zanik kontaktów międzyludzkich na wsi oraz przywary przypisywane niektórym sąsiadom. Większe problemy w zakresie zaufania występują na przygraniczu z Niemcami, gdzie zwracano uwagę na dużą liczbę „przyjezdnych”, którzy nie integrują się, a jednocześnie „miejscowi” im nie ufają.

Jednym z aspektów kapitału społecznego na szczeblu lokalnym jest aktywność publiczna ludności, w tym chęć współpracy o charakterze niekomercyjnym. Badania wskazują na bardzo złą sytuację w tym zakresie, gdyż w zależności od rodzaju wspólnych przedsięwzięć uczestniczyło w nich zaledwie 7-21% mieszkańców przygranicznych wsi. Najczęściej było to wspólne organizowanie imprez rekreacyjnych, sportowych i kulturalnych.

Badania potwierdziły również niechęć ludności wiejskiej do uczestnictwa w sformalizowanych formach współdziałania, czego przykładem są organizacje pozarządowe (NGO). Prawie jedna trzecia respondentów nie potrafiła samodzielnie wymienić nazwy jakiegokolwiek organizacji działającej na wsi i tylko w jednej piątej gospodarstw domowych ktokolwiek z domowników należał do NGO.

5. Zakończenie

Poważnym wyzwaniem jest wyludnianie się zdecydowanej większości przygranicznych miast. Zjawisko to jest charakterystyczne dla małych miast w kraju, jednakże jego nasilenie na przygraniczu jest znacznie większe, co grozi regresem w rozwoju całego obszaru. Powstaje zatem dylemat: czy należy wspierać w większym niż dotychczas stopniu rozwój przygranicznych miast, czy też nie, ze względu na niską

tego efektywność. Zarówno na wsi, jak i w miastach przygranicza występuje głęboka defeminizacja. Pod koniec lat 90. relacja liczby kobiet do mężczyzn w wieku matrymonialnym uległa niewielkiej poprawie, natomiast w pierwszej dekadzie bieżącego wieku w miastach ponownie się pogarszała, a na wsi ustabilizowała się na niskim poziomie. Na przygraniczu nastąpił spadek dzietności kobiet, szczególnie na obszarach o stosunkowo wysokiej aktywności zawodowej kobiet oraz tam, gdzie ze względu na stosunkowo dobrą dostępność komunikacyjną znaczna część kobiet codziennie dojeżdżała do pracy po drugiej stronie granicy.

W pierwszej dekadzie bieżącego wieku nastąpiło praktycznie zahamowanie napływu ludności do przygranicznych wsi, czego przyczyną jest zły stan infrastruktury na wsi oraz mała liczba dużych miast. Wyższą atrakcyjność migracyjną wykazują jedynie obszary wiejskie o dobrej dostępności komunikacyjnej.

Badania przeprowadzone w gospodarstwach domowych zlokalizowanych na obszarach wiejskich przygranicza wykazały, zarówno niekorzystne zjawiska w zakresie kapitału ludzkiego, m.in. relatywnie niskie wykształcenie i słabą znajomość języków obcych oraz niską aktywność gospodarczą ludności z wykształceniem wyższym, jak i korzystne: wysoką aktywność zawodową, zwłaszcza na przygraniczu z Niemcami. Z kolei duże nasilenie emigracji zagranicznych i wewnętrznych poza obszar przygranicza przyczynia się do zmniejszenia odsetka ludzi młodych, głębokiej defeminizacji w tej grupie wieku oraz niezadowolającej dynamiki poprawy poziomu wykształcenia. Niekorzystne zjawiska w zakresie kapitału społecznego to m.in. zanikanie kontaktów sąsiedzkich, niechęć do współpracy, zarówno sąsiedzkiej, jak i w ramach organizacji formalnych, oraz spadek wzajemnego zaufania na przygraniczu z Niemcami.

Literatura

- Bank Danych Lokalnych, stat.gov.pl.
- Ciok S., Dołzbłasz S., Raczyk A., *Dolny Śląsk. Problemy rozwoju regionalnego*, Studia Geograficzne 79, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006, s. 115-119, 151-166.
- Domański B., *Czynniki społeczne w lokalnym rozwoju gospodarczym we współczesnej Polsce*, [w:] *Wybrane problemy badawcze geografii społecznej w Polsce*, red. I. Sagan, M. Czepczyński, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2001, s. 128-132.
- Drobnik W., Heffner K., *Procesy przekształceń struktur osadniczych w województwie zielonogórskim i gorzowskim pod wpływem otwarcia granicy zachodniej*, [w:] *Przekształcenia społeczno-ekonomiczne obszarów wiejskich pogranicza zachodniego*, red. M. Kłodziński, A. Rosner, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 1996, s. 65.
- Dziubacka K., *Mieszkańcy pogranicza wobec zmian*, [w:] *Pogranicze – kultura – religia*, red. J. Tutaj, Prace Naukowe Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości, Seria: Nauki społeczne, Wałbrzych 2004, s. 177.
- Hryniewicz J.T., *Endo- i egzogeniczne czynniki rozwoju gospodarczego gmin i regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000, nr 2 (2), s. 54-55.

- Janc K., *Zróżnicowanie przestrzenne kapitału ludzkiego i społecznego w Polsce*, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego nr 8, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Wrocław 2009, s. 5-20.
- Janc K., *Kapitał ludzki i społeczny na Dolnym Śląsku*, [w:] *Z problematyki regionalnej Dolnego Śląska*, red. S. Ciok, K. Janc, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego nr 23, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012, s. 98, 111.
- Jaworska M., Luty L., *Kapitał ludzki a aktywność zawodowa*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, t. XIII, z. 2, Warszawa–Poznań–Wrocław 2011, s. 132.
- Kołodziejski J., Pyszkowski A., Szlachta J., *Kształtowanie się rozwoju regionalnego w warunkach transformacji systemowej Polski*, [w:] *Kształtowanie rozwoju regionalnego i osadniczego w warunkach transformacji systemowej*, red. J. Szlachta, „Biuletyn KPZK PAN”, z. 173, Warszawa 1996.
- Łabędzki H., *Aktywność ekonomiczna ludności na wybranych przygranicznych obszarach wiejskich w południowo-zachodniej Polsce*, „Nierówności Społeczne a Wzrost gospodarczy” 2012, nr 29, s. 301.
- Marciniak S., *Makro- i mikroekonomia, Podstawowe problemy*, PWE, Warszawa 2007, s. 18.
- Przygodzka R., *Współczesne wyzwania polityki społecznej wobec ludności wiejskiej*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, t. XIV, z. 3, Warszawa 2012, s. 332.
- Raczyk A., Dołzbłasz S., Leśniak-Johann M., *Kształtowanie relacji współpracy i konkurencji na pograniczu polsko-niemieckim w procesie integracji europejskiej*, Wydawnictwo Gaskor Sp. z o.o., Wrocław 2012, s. 24.

SOCIAL DETERMINANTS OF RURAL BORDER AREAS DEVELOPMENT IN SOUTH WESTERN PART OF POLAND

Summary: The analysis of social determinants of rural border areas development in south-western part of Poland was based on statistics data of the Main Statistical Office and on results of 163 households questionnaires made in 2010-2011. The basic problem on borderside is the dominance of small towns which has undergone a depopulation and developing defeminization in the last two decades. On the other hand the stagnation of inflow of immigration and feminisation rate stabilization were noticed at a very low level. Another problem is the decline in the female fertility, which is particularly high in the areas with good transport accessibility and high professional activity of women. The survey studies conducted in households proved high professional activity of people living on borderside with Germany, little interest of activities of the NGOs and neighbourhood cooperation and significant share of young households members who emigrated lately.

Keywords: demographic structure, social phenomena, borderside.